

TÜRK KÜLTÜRÜNDE TILSIMLI HAZİNE EFSANELERİ LEGENDS OF TALISMANIC TREASURES IN TURKISH CULTURE

ESER KARA*

Sorumlu Yazar

Öz

Efsaneler ortaya çıktığı toplumun dünyayı, evreni, doğayı ve doğada yaşanan bazı olayları yorumlarken sahip oldukları duygu ve düşüncelerini ortaya koyarlar. Doğayla iç içe bulunan insanoğlu tarih boyunca gizemli bulduğu olayları açıklama ihtiyacı hissetmiş ve bu amaçla halk muhayyilesi ürünlerinden olan efsaneleri yaratmıştır. Zenginliğin ve refahın habercisi olan hazineler ve bu hazinelerin taşıdığı gizem de birçok efsanenin meydana gelmesinde etkili olmuştur. Özellikle *Tılsımlı* olarak bilinen hazineler Türk halkının da ilgisini çekmiş, Türk kültüründe yer etmiş ve büyük bir merak konusu olmuştur. Dolayısıyla bu merak ve gizem, tılsımlı hazine efsanelerinin oluşumuna zemin hazırlamıştır. Tılsımlı hazine efsaneleri, Türk halkının hayal gücünü ve yaratım gücünü gösterdiği gibi, kuşaktan kuşağa aktarılan Türk kültür mirasının önemli bir parçası olması özelliğiyle de toplumsal kimliğin, değerlerin ve inanç sistemlerinin korunmasına ve aktarılmasına katkı sağlamıştır. Efsaneler, yalnızca fantastik hikâyeler olarak görülmemeli; toplumun tarihsel deneyimlerini, doğa ile ilişkilerini, dünya görüşünü ve yaşam felsefesini sembolik olarak yansıtan unsurlar olarak değerlendirilmelidir. Bu nedenle özellikle tılsımlı hazine efsaneleri, toplumun inanç yapısını, ritüellerini, psikolojik ve sosyal yönlerini, kültürel sürekliliklerini ve değişimlerini ortaya koyması bakımından önem taşır. Bütün bu ifade edilenler göz önünde bulundurulduğunda, tılsımlı hazine efsanelerinin bilimsel açıdan incelenmesi, tarih, antropoloji, sosyoloji ve psikoloji gibi disiplinleri de kapsayan zengin bir araştırma alanı sunmakta ve Türk kültürünün derin bir şekilde anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır. Saha çalışmalarıyla kaynak kişilerden yapılan derlemeler, literatür taramaları, incelenen sosyal ve dijital platformlar tılsımlı hazine efsanelerinin oldukça zengin bir içeriğe sahip olduğunu göstermektedir ki elde edilen veriler ve bu veriler ışığındaki incelemeler bu tespiti doğrulamaktadır. Bu çalışmanın konusunu Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan ve hazine efsanelerinin bir alt başlığı olarak nitelendirdiğimiz *Tılsımlı Hazine Efsaneleri* oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk Kültürü, Efsane, Hazine, Tılsım, Tılsımlı Hazine.

Abstract

Legends reflect the emotions and thoughts of the society in which they emerge, as they interpret the world, the universe, nature, and certain natural phenomena. Throughout history, humankind, living in close connection with nature, has felt the need to explain mysterious events and, for this purpose, created legends as products of the collective imagination. Treasures, which symbolize wealth and prosperity, and the mysteries they carry have played a significant role in the formation of many legends. In particular, treasures known as *Talismanic* have attracted the interest of the Turkish people, become a part of Turkish culture, and sparked great curiosity. Consequently, this curiosity and mystery have laid the foundation for the creation of talismanic

Araştırma Makalesi / Künye: KARA, Eser. "Türk Kültüründe Tılsımlı Hazine Efsaneleri". Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 114 (Haziran 2025), s. 433-453. <https://doi.org/10.60163/tkhcbva.1511548>

* Dr., Bağımsız Araştırmacı, E-mail: eserkara44@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6825-0813

treasure legends. The legends of talismanic treasures, while showcasing the imagination and creative power of the Turkish people, have also contributed to the preservation and transmission of social identity, values, and belief systems, as they are an important part of the Turkish cultural heritage passed down from generation to generation. Legends should not be seen merely as fantastic stories; they should be regarded as symbolic elements reflecting a society's historical experiences, its relationship with nature, worldview, and life philosophy. For this reason, particularly talismanic treasure legends are important, as they reveal a society's belief structure, rituals, psychological and social dimensions, and cultural continuity and changes. Considering all these factors, the scientific examination of talismanic treasure legends provides a rich field of research encompassing disciplines such as history, anthropology, sociology, and psychology, and contributes to a deeper understanding of Turkish culture. Field studies, compilations from informants, literature reviews, and examined social and digital platforms demonstrate that the legends of talismanic treasures possess a remarkably rich content, and the data obtained, along with analyses conducted in light of this data, confirm this observation. The subject of this study is the *Talismanic Treasure Legends*, which hold a significant place in Turkish culture and are categorized as a subheading of treasure legends.

Key Words: Turkish Culture, Legend, Treasure, Talisman, Talismanic Treasure.

Giriş

Efsaneler, genellikle antik çağlardan günümüze kadar aktarılan, toplumların inançlarını, değerlerini ve dünya görüşlerini yansıtan anlatılardır. Bu anlatılar, doğaüstü varlıklar, tanrılar, kahramanlar ve evrenin yaratılışı gibi konuları ele alır. Her kültürde farklı biçimlerde ortaya çıksa da efsaneler, insanların dünya ve yaşamın kökenine dair sorularına cevap arama çabasının bir ürünüdür. Aynı zamanda, kültürel kimliğin şekillenmesine katkıda bulunur ve toplumların tarih boyunca kendilerini anlamlandırmalarına yardımcı olur. Halk yaratımlarının diğer ürünlerinde olduğu gibi efsaneler de içinden çıktıkları toplumun kültürel ve inançsal özelliklerini taşıyan kıymetli ürünlerdir. Bu anlatı türünü daha iyi anlayabilmek ve üzerinde düşünebilmek için öncelikle değişik kaynak ve araştırmacıların efsane hakkında verdikleri tanımlara ve bilgilere bakmak gerekecektir.

Efsane kelimesinin kökeni Farsçadır ve aslı *fesane* şeklindedir (Alptekin, 2014, 15; Sakaoğlu'ndan akt. Ergun, 1997, 1; Kaya, 2010, 292; Örnek, 2014, 185). Efsane terimi Batı dillerinde Latince kökenli *legendus* sözcüğünden türetilmiş olup, Almanca'da *sage*, Rusça'da *predaniya*, Yunanca'da *mythe* veya *mythos* şeklinde karşılık bulmaktadır (Sakaoğlu'ndan akt. Ergun, 1997, 1; Ergun, 1997, 1; Çobanoğlu, 2012, 119). Ayrıca belirtmek gerekir ki efsane sözcüğünün yanı sıra Türkiye Türkçesi'nde *söylence* (Alptekin, 2014, 15), Arapça menşeli olarak da *ustûre*, *menkabe*, *esatir* ile *mitoloji* sözcüklerinin de efsane yerine yaygın olarak kullanıldığı (Çobanoğlu, 2012, 119) bilinmektedir.

Efsane sözcüğü Türkiye dışındaki Türklerde değişik adlandırmalarla karşımıza çıkmaktadır:

Efsane terimi; rivayet, epsane (Uygur Özerk bölgesi), anız, anız-engime, epsane, hikâyet (Kazakistan), epsane, legenda, anız, anız-engime (Karakalpakistan), efsane, rivayet (Özbekistan), apsana, rovayat (Türkmenistan), esatir, mif, efsane (Azerbaycan), rivayet, legenda (Başkurdistan), rivayet, legenda, ekiyet, beyt (Kazan Türkleri), efsane (Kuzay Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Balkan Türkleri, Kırım Türkleri), şekillerinde karşımıza çıkmaktadır (Alptekin, 2014, 15).

Bununla birlikte Ergun (1997, 1-2) Türkiye ve Türkiye dışındaki Türklerde efsane ve efsaneyi karşılayan diğer sözcükler hakkında şu bilgileri verir:

Anadolu Türkleri arasında efsane, menkabe, esâtir ve mitoloji terimleri yaygınlık

kazanmıştır. Anadolu dışında yaşayan Türklerden Azerbaycan arasında esâtir; mif, efsane; Türkmenler’de epsana, rovayat; Özbekler’de efsane, rivayat; Karakalpaklar’da epsane, legenda, anız, anız-engime; Kazaklar’da anız, anız-engime, epsane-hikayet; Başkurtlar’da rivayat legenda; Kırım Tatarlar’ında efsane; Kazan Tatarları’nda rivayat, legenda, ekiyet, beyt; Altay Türkler’inde kuuçın, kep-kuuçın, mif-kuuçın, legenda-kuuçın, Hakaslar’da kip-çoo, legenda, çoo-çaah, az da olsa nımah; Tuva Türkleri’nde tool-çurgu çugaa, töögü çugaa, genel ad olarak toolçurgu bolgaş töögü çugaalar; Şorlar’da purungu çook, kep-çook, erbek; Karaçaylar’da aytıv, tavruh; Uygurlar’da rivayet, epsene; Yakutlar’da kepsen, sehen, kepsel, bılrıgı, sehen; Dolganlar’da çukçah; Tofalar’da uleger, Çuvaşlar’da halap, mif, legenda, az da olsa yumah; Kırgızlar’da ulamış, mif, ilakap, comok vb. terimler efsane karşılığı olarak kullanılmaktadır.

Konu ile ilgili olarak Doğan Kaya efsane sözcüğüne çeşitli Türk boylarından olan Başkurtların ve Tatarların *legende, rivayet*, Kazakların *anız*, Kırgızların *ulamış*, Uygurların *epsane* dediğini (Kaya, 2010, 293) belirtir. Çobanoğlu (2012, 119-120) ise Türk lehçe ve şivelerinde efsane karşılığında kullanılan terimleri şu şekilde sıralar:

(...) Azerilerde “esâtir”, “mif”, “efsane”; Özbeklerde “efsane”, “rivayat”; Karakalpaklarda “epsane”, “legenda”, Kazaklarda “anız”, “epsane-hikayet”; Başkurtlarda “rivayat”, “legenda”; Kırım Tatarlarında “efsane”; Kazan Tatarlarında “rivayat”, “legenda”, “ekiyet”, “beyt”; Altay Türklerinde “kuuçın”, “legenda-kuuçın”; Tıva Türklerinde “tool-çugaa”, “töögü- çuga”, “toolçurgu bolgaş”; Karaçaylarda “aytıv”, “tavruh”; Uygurlarda “rivayet”, “epsene”; Yakutlarda “kepsen”, “sehen”, “kepsel”; Kırgızlarda “ulamış”, “mif”, “ilakap”, “comok” (...)

Efsane sözcüğüne anlamsal olarak baktığımızda, Güncel Türkçe Sözlük, Budunbilim Terimleri Sözlüğü, Gösterim Sanatları Terimleri Sözlüğü ve Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğünden hareketle şunlar ifade edilebilir: Efsaneler, eski çağlardan beri aktarılan, olağanüstü varlıkları ve olayları konu edinen hayali hikâyeler olup toplumların inanç ve değerlerini yansıtır. Efsaneler, tanrıların ve kahramanların yaşamları, evrenin yaratılışı, insanlığın ilk günahı gibi konuları destansı bir dille ele alarak, toplumların geçmişteki inançlarını, törelerini ve ritüellerini şekillendiren kutsal öyküler olarak kabul edilir. Aynı zamanda bir halk anlatısı, hikâyesi olarak tarihe dayanmakla birlikte, olağanüstülük ve hayali unsurlar barındırır (Güncel Türkçe Sözlük; Budunbilim Terimleri Sözlüğü; Gösterim Sanatları Terimleri Sözlüğü; Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, 7 Mayıs 2024).

Grimm kardeşler efsaneyi şu şekilde tanımlamıştır: “Efsane, gerçek veya hayali muayyen şahıs, hâdisе veya yer hakkında anlatılan bir hikâyedir” (Sakaoğlu, 1980, 4; akt. Sakaoğlu, 2009, 19). Bir diğer araştırmacı Doğan Kaya’nın da efsaneyi benzer şekilde tanımladığını (Kaya, 2010, 292) görmek mümkündür.

Max Lüthi’nin efsane için verdiği tanım şöyledir: “Gerçekte vukua gelmiş hâdiseleri hikâye eder.” (Lüthi’den akt. Sakaoğlu, 2009, 20) Ayrıca Lüthi asıl halk efsanesinin alışılmamış, garip ve özellikle huzursuzluk yaratan şeylerden, şekil ve olaylardan bahsettiğini belirtir (Lüthi’den akt. Sakaoğlu, 2009, 20). Kenneth W.- Mary W. Clarke gibi araştırmacılar da efsane için olmuş ya da olma ihtimali olan inançlarla bezenmiş şahıs, yer ve olay hakkındaki hikâyeler şeklinde tanımlamışlardır ve ayrıca Herman Tillhagen de inanılan içeriği veren halka has hikâyeler olarak efsaneyi tanımlamıştır (Kenneth W.- Mary W. Clarke ve ayrıca Tillhagen’den akt. Sakaoğlu, 2009, 20). Şimdilerde ise efsane bir anlatı, bir kişi, bir yer veya bir olay hakkında

anlatılmış, geleneksel malzemelerle birlikte gerçeğe dayandırıldığı düşünülen bir öykü (akt. Sakaoğlu, 2009, 20) olarak tanımlanmaktadır.

Türk Halk Edebiyatı El Kitabında ise efsaneye şöyle bir tanım getirilmiştir: “Efsane; anlatı türleri içinde, masal, destan ve halk hikâyesine göre daha kısa, içinde abartma ve olağanüstülük bulunan nesir anlatıdır” (Aça, Ekici ve Yılmaz, 2013, 145). Ziya Gökalp efsaneyi tanrılarla ilişkilendirilen maceralar (Gökalp’ten akt. Ergun, 1997, 6) olarak tanımlarken Bahaeddin Ögel de tarihte kayıtlara geçmemiş, artık hatırlanmayan büyük kahramanların öykülerin, mitolojik hikâyeler arasında yer aldığını, ancak tarihsel kişilere ait efsanelerin de destan olarak bilindiğini yani “legende” olarak adlandırıldığını söyler (Ögel’den akt. Ergun, 1997, 6). Şükrü Elçin’in efsaneye verdiği tanımsa şu şekildedir: “İnsanoğlunun tarih sahnesinde görüldüğü ilk devirlerden itibaren ayrı coğrafya, muhit veya kavimler arasında doğup gelişen; zamanla, inanç, âdet, an’ane ve merasimlerin teşekkülünde az çok rolü olan bir çeşit masaldır” (Elçin’den akt. Alptekin, 2014, 15). Ali Berat Alptekin’in efsaneye verdiği tanım ise şöyledir: “Dinî, inandırıcı, kısa, nesir şeklindeki halk anlatımlarıdır” (Alptekin, 2014, 15). Pertev Naili Boratav da efsaneyi benzersiz bir tarza sahip olup, standartlaşmış veya belirlenmiş biçimlere sahip olmayan, sade bir konuşma diliyle aktarılan bir hikâye türü (Boratav, 2016, 112) olarak tanımlar.

Efsane türünün özelliklerine değinmeden önce konunun daha iyi anlaşılması için “Efsanenin işlevi nedir?” sorusunun cevaplanması kanısındayız. Efsanelerin toplumsal işlevleri, *inançları kökleştirme*, *gelenekleri sürdürme* ve *kültürel değerleri genç kuşaklara aktarma* gibi fonksiyonları kapsamaktadır (Çobanoğlu, 2012, 120; Seyidoğlu, 1985, 198-199). Peki, bütün bu işlevleri taşıyan ve bir halk yaratısı olan efsane türü ne gibi özelliklere sahiptir? Efsanelerde gizli, esrarlı bir dünya vardır; olağanüstülükleri ve kutsallıkları kendi içerisinde barındırır; özünde mutlaka bir inanç unsuru bulunur; yapısal olarak masal gibi yarı sabit veya sabit bir şekle sahip değildirler; hacimleri değişiklik gösterebilir; anlatılmalık türler içerisinde yer alırlar ve kısa anlatılardır (Çobanoğlu, 2012, 120-121).

Boratav (2016, 111) efsanenin özelliklerinden bahsederken ilk sıraya onun bir “inanış konusunda olmasını” koyar ve daha sonra onun konuşma diliyle anlatıldığını ifade ederek herhangi bir söyleyiş endişesi taşımadığına ve içerisinde kalıp barındırmayan kısa anlatı oluşuna dikkat çeker. Kaya (2010, 294) anlatıcının da dinleyenin de efsaneye inandığını vurgulayarak efsanelerin kişi, yer ve olayları konu edindiğini söyler; anlatılan olayın ya da konunun yakın tarihte veya uzak tarihte yer alabileceğini belirtir; ayrıca efsanelerdeki kişi ve olaylarda doğaüstü özelliklerin görüldüğünü ve efsanelerin günlük dilde aktarılan kısa anlatılar olduğunu ifade eder. Saim Sakaoğlu da efsanelerin özelliklerini şu şekilde belirtmiştir: “1.Şahıs, yer ve hadiseler hakkında anlatılırlar; 2. Anlatılanların inandırıcılık vasfı vardır; 3.Umumiyetle şahıs ve hadiselerde tabiatüstü olma vasfı görülür; 4. Efsanelerin belirli bir şekli yoktur; kısa ve konuşma diline yer veren bir anlatıdır” (Sakaoğlu’ndan akt. Aça, Ekici ve Yılmaz, 2013, 147). Nitekim Örnek (2014, 185) de efsanenin “açıklayıcı” olma özelliğine dikkat çekmiş, buradan hareketle de onu “bilim öncesi bilim” olarak nitelendirmiştir ve ayrıca efsanelerin kutsal ve gerçek olarak kabul edildiklerini dile getirmiştir.

Bununla beraber Alptekin’in (2014, 16-17) efsaneye dair özellikleri sıralarken yukarıda bahsedilenlerden farklı olarak efsanelerde zamanın, geçmiş zamanla şimdiki zaman arasında değiştiğini ve efsanelerdeki söz konusu mekânın dünyamız olduğunu ifade eder. Ayrıca bunlara ek olarak efsanelerin tarihle sıkı bir ilişki içinde olduğunu, efsanelerin oransal olarak çoğunlukla millî karakterde olduklarını fakat bazılarının ise

uluslararası, gezgin olma özelliği taşıdığını ve efsanelerin çoğunlukla tek bir motif üzerinde inşa edildiklerini ifade ettiğini görürüz.

Kapsamlı şekilde tanım ve özelliklerinden bahsettiğimiz efsaneler nasıl sınıflandırılırlar? Bu konuda iki tane sınıflandırmadan bahsetmek gerekir. Birincisi genel olarak kabul görmüş tasniftir. İkincisi ise Pertev Naili Boratav'ın oluşturduğu tasniftir. Genel olarak kabul gören tasnif şu şekildedir:

I) *Yaratılış ve Dünyanın Sonu ile İlgili Efsaneler*

II) *Tarihî Efsaneler ve Medeniyet Tarihi ile İlgili Efsaneler*

- A. Medeniyet ile ilgili yerlerin ve şeylerin kaynağını anlatan efsaneler.
- B. Belli yerlerle ilgili efsaneler.
- C. İlk ve erken tarihle ilgili efsaneler.
- Ç. Savaşlar ve felaketlerle ilgili efsaneler.
- D. Belli ve seçkin şahsiyetlerle ilgili efsaneler.
- E. İsyanlarla ilgili efsaneler.

III) *Olağanüstü Kişiler, Varlıklar ve Güçlerle İlgili Efsaneler*

- A. Kaderle ilgili efsaneler.
- B. Ölüm ve ölümlerle ilgili efsaneler.
- C. Tabiatın ve hayvanların koruyucularıyla ilgili efsaneler.
- Ç. Olağanüstü yaratıklarla ilgili efsaneler.
- D. Tabiatta bulunan ruhlarla ilgili efsaneler.
- E. Hayaletlerle ilgili efsaneler.
- F. Şekil değiştiren yaratıklarla ilgili efsaneler.
- G. Şeytanla ilgili efsaneler.
- H. Hastalık ve sakatlığa sebep olan yaratıklarla ilgili efsaneler.
- I. Olağanüstü güçleri olan yaratıklarla ilgili efsaneler.
- İ. Mitik hayvanlar ve bitkilerle ilgili efsaneler.
- K. Hazinele ilgili efsaneler.

IV) *Dinî Efsaneler* (Çobanoğlu, 2012, 121-122; Sakaoğlu, 2009, 29-30; Kaya, 2010, 294).

Boratav yukarıdaki dört ana başlığı kabul eder fakat bunu Türk efsanelerinin tasnif edilmesinde eksik veya yetersiz bulduğu için yeni bir tasnif teşebbüsünde bulunur (Aça, Ekici ve Yılmaz, 2013). Boratav'ın *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı* adlı çalışmasında belirttiği tasnifin dört ana başlığını şu şekilde görmekteyiz: "I. Yaratılış efsaneleri. -Oluşum ve dönüşüm efsaneleri.- Evrenin sonunu (Mahşer ve Kıyamet günlerini) anlatan efsaneler; II. Tarihlik efsaneler; III. Olağanüstü kişiler, varlıklar ve güçler üzerine efsaneler; IV. Dinlik efsaneler" (Boratav, 2016, 113). Boratav'ın tasnifini alt başlıkları ile şu şekilde vermek mümkündür:

- 1. Dünyanın yaratılışı ve sonu ile ilgili efsaneler
- 2. Tarihî efsaneler
 - a. Sınırlandırılmış tabii yerlerin menşeleri,
 - b. Meskûn yerlerin menşeleri; şehirler, köyler,
 - c. Büyük binaların menşeleri; kiliseler, camiler, köprüler,

- d. Hazineler,
 - e. Milletlerin, hükümdar sülalelerinin ve içtimai sınırların menşeleri,
 - f. Felâketler,
 - g. Tarihî olarak bilinen kahramanların yendikleri tabiatüstü güce sahip canavarlar,
 - h. Savaşlar, fetihler, istilalar,
 - ı. Kurulu düzene baş kaldırmalar,
 - k. Diğer hadiseler ve üstün kişiler, medeniyet getiren kahramanlar, bilginler, şairler,
 - l. Aşk ve aile hayatı,
 - m. Küçük bir cemiyetin tarihinin bir parçasını meydana getirdikleri ölçüde bilinen ortak veya ferdi diğer kişilerle ilgili anlatmalar.
3. Tabiatüstü şahıslar ve varlıklar üzerine efsaneler
 - a. Alinyazısı,
 - b. Ölüm ve ötesi,
 - c. Tekin olmayan yerler,
 - d. Tabiatın bir parçası olan yerler: (orman, göl, vs.) ile hayvanların sahipleri (koruyucuları),
 - e. Cinler, periler, ejderhalar vb. tabiatüstü güçte yaratıklar,
 - f. Şeytan,
 - g. Hastalık ve sakatlık getiren varlıklar (Al karısı),
 - h. Tabiatüstü güçleri olanlar (Falcılar, büyücüler...),
 - ı. “Mythique” nitelikte hayvan ve bitkiler (Adamotu gibi.).
 4. Dinî efsaneler (Boratav, 2016, 112-120; Kaya, 2010, 294-295).

Yapılan tasniflere bakıldığında; Çobanoğlu, Sakaoğlu ve Kaya'nın verdiği, genel kabul gören tasnifte efsaneler dört ana başlık altında toplanmıştır: *Yaratılış ve Dünyanın Sonu ile İlgili Efsaneler*, *Tarihî Efsaneler* ve *Medeniyet Tarihi ile İlgili Efsaneler*, *Olağanüstü Kişiler*, *Varlıklar ve Güçlerle İlgili Efsaneler* ve *Dinî Efsaneler*. Her başlık altında genel temalar verilmiş olup daha fazla alt başlığa yer verilmemiştir. Sadece tarihî ve olağanüstü kişilerle ilgili efsaneler gibi, birkaç başlık altında detaylandırmalar yapılmıştır. Boratav, aynı ana başlıkları kabul eder ancak daha detaylı ve kapsamlı bir sınıflama yapmıştır. Özellikle tarihî efsaneler ve olağanüstü şahıslar üzerine olan efsaneler başlıkları altında alt kategoriler eklemiştir. Boratav'ın tasnifi, *sınırlandırılmış tabii yerlerin menşeleri*, *büyük binaların kökenleri*, *milletlerin ve sosyal sınırların kökenleri*, *felaketler*, *fetihler*, *aşk ve aile hayatı* gibi temaları içerecek şekilde genişletilmiştir. Boratav'ın alt başlıkları, efsanelerin toplumsal, coğrafi ve tarihî unsurlarını daha spesifik olarak ele alır ve böylece daha detaylı bir çerçeveye sunar.

Efsane hakkında verilen bilgilerden sonra özetle şunlar söylenebilir: Efsaneler, insanlık tarihinde derin izler bırakan gizemli ve büyülu öykülerdir. Anonim halk edebiyatının eşsiz ürünleri olarak karşımıza çıkan efsaneler sıkça doğaüstü olaylarla dolu ve olağanüstü güçlere sahip karakterlerle bezelidirler. Efsanelerde mekânlar ve kişiler sıklıkla kutsallaştırılır, bu da onları bir hikâye olmanın ötesine taşır. Efsaneler, zaman içinde dinî motiflerle, tarihsel izlerle yoğrulmuş ve halkın kolektif bilincinde derin izler bırakmıştır. Sözlü kültür ürünleri arasında efsaneler genellikle

konuşma diliyle anlatılır; bu da onların insanlar arasında kolayca yayılmasını sağlayarak evrensel bir nitelik kazanmalarına olanak tanır. Efsaneler kısa ve öz anlatımlarıyla dikkat çekerler. Kalıplaşmış kurallara bağlı olmadıkları gibi, her birinin kökenleri farklılık gösterebilir. Mitolojik, tarihî, dinî ve fantastik kökler, efsanelerin oluşumunda önemli bir rol oynar. Bu köklerin bir araya gelmesiyle ortaya çıkan efsaneler, toplumların inançlarını, korkularını ve umutlarını yansıtır. Efsanelerin toplumsal işlevleri ise oldukça çeşitlidir. Geleneklerin korunmasına yardımcı olurlar ve toplumu yönlendirirler. Aynı zamanda, efsanelerin geçtiği yerlere farklı bir gözle bakmamızı sağlarlar ve o mekânlarda yaşayan insanlara güç ve motivasyon verirler. Bu, insanların kendilerini daha güvende hissetmelerine yardımcı olur ve toplumun dayanışma duygusunu güçlendirir.

Efsane başlığı altında incelenebilecek *Tılsımlı Hazine Efsanelerine* bakıldığında, bu efsanelerin birçok özelliği bünyesinde barındırdığı görülmektedir. Türk halkı tarafından anlatılan hazine efsanelerinde hazine sözcüğünün yanı sıra define ve gömü terimlerinin de kullanıldığını belirtmek gerekir. Bu nedenle ilk önce define, gömü sözcüklerinin anlamına bakmak yerinde olacaktır. Define ve gömü sözcüklerine sırasıyla TDK Güncel Türkçe Sözlük şu anlamları vermektedir: “Toprak altına gömülerek saklanmış para veya değerli şeyler, gömü” (Güncel Türkçe Sözlük, 7 Mayıs 2024), “Toprak altına gömülerek saklanmış para veya değerli şeyler, define” (Güncel Türkçe Sözlük, 7 Mayıs 2024). Defineler çağlardan bu yana bütün insanlığın olduğu gibi Türk halkının da ilgisini çekmiştir. Bu defineler insanların elde etmek istediği zenginlik ve refahın bir sembolü haline gelmiştir. Bununla birlikte bu zenginliğe ulaşmak da o kadar kolay olmamıştır. Definelerin ya da diğer bir adıyla hazinelerin bir koruyucusunun olduğuna inanılmıştır. Çoğu zaman *tılsım* (*talisman*) olarak adlandırılan bu güç hazineyi almaya gelen kişilere karşı hazineyi korumakla görevlidir. Burada tılsım sözcüğünün ne anlama geldiğini ifade etmek gerekir. Tılsım TDK Güncel Türkçe Sözlükte kelime itibarıyla: “1. Doğaüstü işler yapabileceğine inanılan güç; 2. Büyülü olduğuna inanılan muska vb. şey; 3. Çare, önlem” (Güncel Türkçe Sözlük, 7 Mayıs 2024) anlamlarını ifade etmektedir. Buradan hareketle de tılsımlı hazineleri *olağanüstü güce sahip, büyüülü hazineler* olarak nitelendirebiliriz. Başka bir ifadeyle tılsımlı hazineler, geçmişi ve uygulamaları çok eski dönemlere dayanan sihirle/ büyüyle ilişkilidir. Sihir/büyü hakkında Gümüş (2021, 3) şunları ifade etmiştir: Sihir ya da büyü, insanlık tarihi kadar eskiye dayanan psikokültürel bir olgu olarak karşımıza çıkar. Sözcüklerin tılsımlı gücünden ve belirli nesnelerden yararlanarak, doğaüstü varlıklarla iletişime geçip bir dileğin gerçekleşmesini sağlamak amacıyla kullanılmıştır. İlk çağlardan modern zamanlara kadar toplumlar, günlük hayatlarında dileklerini (yağmur yağdırma, şans açma gibi) gerçekleştirmek ya da bazı olumsuz durumlardan (nazar, felaketler vb.) korunmak için sihre başvurmuşlardır. Sihir ve büyü ile ilgili inanç ve uygulamalar, Türk boyları arasında yaygın ve ortaktır. İfade edilenlerden de anlaşıldığı gibi büyü/sihir psikokültürel bir uygulamadır ve kişi olmasını ya da olmamasını istediği şey için sözlerin, duaların gücüne başvurur. Bir büyü/sihir olan tılsım ise kendini defineyi almak isteyen insanlara çok farklı şekillerde gösterir ve defineyi almaya gidenler değişik varlıklar ve olaylarla karşılaşır. Bunun sonucunda da korkan kişiler oradan uzaklaşmış olur. Heyecan, macera, gizem ve korkunun olduğu bu anlatılar zamanla halkın muhayyilesini süslemiş ve gerek olayı yaşayan kişilerce gerekse de olayı yaşayan kişilerden dinleyen kişilerce anlatılarak büyük bir dinleyici kitlesine ulaşmıştır. Tılsımlı hazine efsaneleri söz konusu olduğunda olayı yaşayan kişiye ya da aktaran kişiye olan güven esastır ki bu aynı zamanda anlatıyı gerçeğe yaklaştırmaktadır ve duyulan güvenden dolayı anlatı çoğu

zaman gerçek olarak kabul edilir. Tılsımlı hazine efsanelerinin toplumsal anlatılar içerisinde bu denli yer etmesinin ana sebeplerinden biri de bu olsa gerektir. Bugün Türkiye'nin birçok bölgesinde bu türden anlatılara sıkça rastlanabilmektedir. Bu, tılsımlı hazine efsanelerinin toplumdaki yerinin görülmesi açısından da son derece önemlidir. Türk halkının iletişim dünyasını süsleyen bu renkli anlatıların/efsanelerin incelenmesi Türkleri ve Türk kültürünü anlamada ve meydana gelen birçok ritüel ve uygulamaları anlamlandırmada yardımcı olacaktır.

1- Tılsımlı Hazine Efsaneleri/Anlatıları

Hazineler eski çağlardan beri insanoglunun ilgisini çekmiş ve onu cezbetmiştir. Bu, insanoglunun zenginlik ve refah düzeyi yüksek bir yaşama kavuşmak istemesinin tabii bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Bu nedenle hazine ve define arayıcılığı da içinde barındırdığı gizem, merak, macera ve zengin olma duygusuyla beraber çekici bir güç haline gelmiştir.

Hazine ve bu hazineye duyulan ilgi diğer milletlerde olduğu gibi Türklerde de kendini göstermektedir. Hatta Ahmet Edip Uysal'ın (1974, 416) ifade ettiği gibi, Türkiye'de halkın bu konuya, dünyanın diğer ülkelerinden daha fazla ilgi ve alaka gösterdiği de söylenebilir. Öyle ki definecilik ve hazine arayışı barındırdığı gizemle ilgi odağı haline gelmiş, zamanla hobiye dönüşmüş ve belli inanış ve geleneklerin ortaya çıkmasını sağlamıştır (Yolcu ve Karakaya, 2017, 118). Bunun önemli bir nedeni olarak Türkiye'nin sahip olduğu zengin tarihî ve kültürel miras gösterilebilir. Ayrıca Anadolu'da definecilik ve define üzerine anlatılagelen gizemli hikâyeler, Osmanlı döneminde bu bölgede yoğun olarak yaşayan Ermeni ve Rumların sahip oldukları büyük servetler ve sakladıkları hazinelerle ilgili anlatıların da etkisiyle önemli bir yer edinmiştir (Karataş, 2021, 86). Tarihî mekânların çokluğu, arkeolojik kazıların insanlara verdiği heyecan ve hızlı bir şekilde zengin olma hayali bu hazinelere ve hazine arayışlarına olan ilgiyi arttırmıştır. Bununla beraber içinde barındırdığı gizemin hazineler hakkında birçok efsanenin meydana gelmesini sağladığı söylenebilir. Bu denli kıymetli ve paha biçilemez olan hazinelerine ulaşmak ise tabii olarak kolay olmayacaktır. İşte tam da bu noktada halk muhayyilesini meşgul eden ve hazinenin çekiciliği kadar caydırıcı bir güce sahip olan tılsımlar devreye girer. Gerek saha araştırmalarımızda elde ettiğimiz gerekse de bu konuda daha önceden derlenmiş tılsımlı hazine efsanelerine bakıldığında tılsımlı hazine efsanelerinin Türk kültür ve anlatılarında hacimli bir yer tuttuğunu görmek mümkündür.

Tılsımlı hazine efsanelerinde esas konuyu “hazinenin korunmasının” teşkil ettiği görülür. *Caydırıcı / Korkutucu Tılsımlı Hazine Efsaneleri* olarak adlandırabileceğimiz bu efsane örneklerine sık rastlanması bu efsane tipinin Türk halk inancında önemli bir yer tuttuğunun göstergesidir. Nitekim Mehmet Gök adlı kaynak kişinin anlattığı *Kılıçlı Askerler* adlı efsanede bunun izlerini görebiliriz:

Darend'e'ye 6 km uzaklıkta bulunan Beybağı Mahallesi ile Kılıçbağı Mahallesi arasındaki derenin üzerinde yükselen dağın yüzeyinde bir mağara vardır. Rivayete göre, zaman zaman bu mağaradan, bebeğini uyutan bir kadının kulağa hoş gelen ninni sesleri duyulur. Darendeli Osman Efe, içeride ne olduğunu merak ederek bir gün mağaraya girmeye karar verir. Adam dağa tırmanıp mağaradan içeri girince, yerde ağlayan altın bir bebek görür. Bebeği alıp dışarı çıkmaya niyetlenir. Kapıdan dışarı çıkacağı vakit iki tane asker peyda olur. Bu askerler kılıçlarını karşılıklı sallayarak adamın dışarı çıkmasına mani olurlar. Bunun üzerine Osman Efe bebeği götürüp yerine bırakınca askerler kaybolur. Tekrar bebeği alır, dışarı çıkacağı zaman askerler yine peyda olur.

Sonunda Osman Efe, bebeği yerine bırakarak kendi canını kurtarır (Gök'ten akt. Yağbasan, 2013, 180-181).

Efsanede Osman Efe adlı kişinin karşısına nereden geldiği belli olmayan iki askerin çıkması altın bebeği koruyan tılsım olarak karşımıza çıkmaktadır.

Askerin müdafaa etme görevinin, halk muhayyilesi ürünü olan tılsımlı hazine efsanelerinde bu konumuyla yer etmesi şaşırtıcı olmasa gerektir. Bedrettin Ateş adlı kişiden derlenen *Altın Sandık* adlı efsanenin içeriği de halk muhayyilesi hakkında ifade edilenleri doğrular mahiyettedir:

Zengibar Kalesi, Darende'ye 1 km uzaklıktadır. Kalenin altında altın bir sandığın bulunduğu söylenir. Rivayete göre, Darende'de gayrimüslimlerin yaşadığı dönemlerde Ermeni bir adam, yalnız gitmeye korktuğu için yanına Müslüman bir genci alır ve altın sandığı almaya giderler. Kalenin altından girerek aşağıya açılan bir delikten altın sandığa ulaşırlar. Ermeni sandığa yaklaşır, tam sandığı alacağı zaman, sandık tılsımlı olduğu için bir asker karşısına çıkar. Elindeki kılıçla Ermeni adamı öldürür. Adam ölmeden önce: "Eyvah dostum, ben gittim sen kurtar kendini!" diye haykırır. Müslüman genç oradan çıkar ve bir daha kimse yolu bulup içeriye giremez (Ateş'ten akt. Yağbasan, 2013, 182).

Araştırmalarımız sonucunda *Tılsımlı Hazine Efsanelerinin* sanal ortamda da büyük bir yer ettiği gözlemlenmiştir, şu şekilde bir anlatı dikkat çekicidir: "(...) biz köyde kazı yaparken bize 30 metre yakınımda taş sesleri geliyor ve duman şeklinde etrafımızda geziyorlardı (...)" (Derbeder, 2010).

Bekir Sıtkı Karahan'ın verdiği *Zurbahan Dağı (2)* adlı efsanedeysen olaylar şu şekilde gelişir:

Hekimhan yöresindeki Ayrancı Dağları'nın en yükseğine halk, "Zurbahan Dağı" der. Zurbahan'ın 6-7 km güneybatısında, Askar'ya denilen çok sarp bir kaya vardır. Kayanın tepe noktasında, dik bir meyille inilen basamaklı bir tünel vardır. Bu basamaklardan 20-30 m inince, yuvarlak ve dar bir boğaza gelinir. Bu boğaz eskiden açık olup, bugün büyük bir taşla kapatılmıştır. Bu yolda eskiden Maltepesi'ne, Ballıkaya'ya ve Zurbahan'a gidilirmiş. Maltepesi'nde altından yapılmış alet edevat bulunuyormuş. Zurbahan'da da altın ve mücevher deposu varmış. Zurbahan'daki hazineyi almak isteyen birisi, o zamanın en emniyetli aydınlatma cihazı olan gemici feneriyle Ankara'dan yola çıkmış. 2 km kadar tünelin içinde yürümüş, Kuruçay'ın altına gelince, tılsım fenere su damlatarak onu söndürmüştü. Adam can havliyle kendini dışarı atmış (Karahan'dan akt. Yağbasan, 2013, 217-218).

Ali Soylu tarafından verilen *Altın Beşik (1)* adlı efsanedeysen tılsımın insan sesiyle mağaraya giren kişilerle konuştuğu görülür. Efsane şöyledir:

Darende'ye 3 km uzaklıkta bulunan Zaviye Mahallesi, Tohma Suyu'nun üzerinde yükselen yekpare bir kayanın karşısındadır. Karşıdan kayaya bakıldığı zaman ortada bir mağaranın ağızı görülür. Rivayete göre, zaman zaman kayadan ağlayan bir çocuk sesi duyulur. Çok eskiden birkaç Darendeli, o delikte ne olduğunu merak eder ve asma bir merdivene tırmanarak mağaraya girmeyi başarırlar. İçeri girdiklerinde bakarlar ki yerde altın bir beşiğin içinde bir bebek ağlamaktadır. Beşiği almak için bebeği alıp yere bırakırlar. Yere bırakılan bebek taş kesilir. Beşiği alırlar ve tam dışarı çıkacaklarken yukarıdan büyük bir taş yuvarlanarak mağaranın kapısını kapatır. Beşiği yerine koyup bebeği içine bıraktıkları zaman bebek tekrar canlanır ve mağaranın kapısı açılır. Beşiği tekrar alıp dışarı çıkacakları zaman yine aynı olay olur ve içeriden heybeli bir ses yükselerek: "Beşiği bırakmadan bir yere gidemezsiniz." der. Bunun üzerine beşiği yere koyup, bebeği içine bıraktıktan sonra dışarı çıkarlar (Soylu'dan akt. Yağbasan, 2013, 180).

Tılsımın insan şeklinde görüldüğü başka bir efsaneyse şöyledir:

Arkadaşlar ben de bi[r] kaç yer kazdım hep hedefin yerini değiştirdi bi[r] hocayla göriştük bi[r] dua verdi çözülür dedi tekrar hedefin başına gittik okurken son cümlede karşıma çocuk şeklinde çıktı ve bur[a]dan gidin dedi ondan sonra hastanede açtım gözümü bilenler inanır (Umut, 2010).

Bir diğer tılsımlı efsane olan *Altın Beşik (2)* ise A. Vahap Kaygusuz adlı kaynak kişiden şu şekilde aktarılmıştır:

Malatya'da 40 km uzaklıkta bulunan Yaka köyü, Dilek yolu üzerinde, Samanlı köyü ile Dilek arasındadır (...) Ermeni bir kadın, köyden birine burada bir altın beşik bulunduğunu ancak onu çıkarmak isterlerse şu yolu takip etmeleri gerektiğini söyler: "Burayı eşeceksiniz, karşınıza önce bir sal çıkacak Onun altından kırmızı toprak vardır; daha sonra ikinci sal çıkacak. Onun altında ise beyaz toprak vardır. Beşik üçüncü salın altındadır. Yalnız dikkat edin buranın bir bekçisi vardır." Köylüler orayı kazmaya başlarlar. Önce birinci salı bulurlar. Bu masa büyüklüğünde bir taştır. Altındaki kırmızı toprak çıkarıldıktan sonra ikinci sal bulunur. Altındaki beyaz toprak çok serttir. Onu eşerler karşılarına bir ejderha çıkar. Ve onlara saldırır. Orayı beklediği söylenen yılan bölgeye kimseyi yaklaştırmaz (Kaygusuz'dan akt. Yağbasan, 2013, 181).

Yukarıda verilen efsanelerden hareketle Tılsımlı hazine efsanelerinde, koruyucu olarak değişik varlıkların rol oynadığını görmek mümkündür. *Altın Beşik* adlı efsanede yılanın bu vazifeyi üstlendiğini görürüz. Nitekim sahadan derlediğimiz tılsımlı hazine efsanelerinde de tılsım olarak yılanı rastlamaktayız. Ali Kara adlı kaynak kişimizden derlediğimiz efsanede de yılan tılsımını görmek mümkündür:

Moruk Misto denilen bir kişi ile eniştesi Hallo Dayı'nın yaşadıkları yerin civarında bir kale vardır. Bu kale tarihi bir yapıya sahip olduğu için o yörenin insanları ya da bu kalenin varlığından haberdar olan insanlar bu kale ve civarında altın olduğundan şüphelenirler. Kalenin etrafı da defalarca altın arayıcıları tarafından kazılmıştır. O kalenin içinde ya da civarında altın bulan da hiç duyulup görülmemiştir. Moruk Misto ile Hallo Dayı konuşurlar ve bir gün gece o bölgeye giderler. Kendilerince şüphelendikleri yeri eşmeye başlarlar. Eşerken eşerken bir metre kadar kazarlar. Bir metreden sonra kazma demire ya da sert bir taşta değer gibi "tinnn!.." diye bir ses çıkarır. Gecenin de etkisiyle bu ses gayet yankı yapar. Hemen bu sesle beraber kazmanın sapına kol kalınlığında siyah bir yılan sarılır. Bu ikisi korkarlar, kazmayı atıp kaçarlar. Daha sonra kazmaya bakarlar ki kazmada bir şey yok. Kazmayı alıp bir daha vururlar; kazma yere geçmez gibi ses çıkarır ve yine aynı sesle beraber tekrar yılan kazmaya sarılır. Bu sefer kazmayı atarlar ve kaçıp eve giderler. Hallo dayı da öyle korkmuştur ki ölmesi yakındır diye gün bile sayarlar (K1, Kişisel Görüşme, 5 Aralık 2017).

Sanal ortamdan elde ettiğimiz tılsımlı hazine efsanelerinde de koruyucu tılsım olarak yılanın karşımıza çıktığını görürüz. Nitekim *Parhal / Barhal Kilisesindeki Hazine Efsanesinde* ise olaylar şu şekilde cereyan eder:

Çok eski zamanlarda, Parhal kilisesinin olduğu yerde bir Ermeni bakırcı yaşarmış. Bir gün bakırcı, çırağını da yanına alarak kilisenin altındaki mahzene iner. Açılmayan yedi demir kapıyı okuya okuya açıp içeri girerler. Çok büyük bir hazine bulurlar. Ama hazinenin üzerinde kocaman bir yılan yatmaktadır. Bakırcı hazinenin ve yılanın büyüklü olduğunu anlar. Büyüyü bozacak dualar okur; üfler. Bakırcı okudukça yılan küçülür. Sonunda yılan bir kertenkele haline gelir. Artık okumakla küçülmez olur. Bakırcı büyüğü bozmadığı için hazineye el sürmekten korkar. Etrafa bakınırken oradaki rafta altın yaldızlı bir kitap ve bir de altından kayak tabak görür. Onları alır koltuğunun altına koyar.

Arkasına döner ki çırağının ağızı tersine dönmüş. Okuyarak çırağının ağızını düzeltir. Sonra yine okuyarak kapanan yedi kapıyı açıp dışarı çıkarlar. Bu Ermeni oradan aldığı altın tabak ve kitapla Batum'a gider. Bunların sayesinde zengin olur. Yıllar sonra Parhal'lı biri iş aramak için Batum'a gider. Bu zengin Ermeni'ye rastlar. Ermeni, adama nerelisin der. Parhallıyam diye cevap alınca: "Parhal beni abad etti" diyerek (...) (Defineci, 2014).

Parhal / Barhal Kilisesindeki hazine efsanesinde de açıkça görüldüğü üzere koruyucu tılsım olan yılan, hazinenin üstündedir.

Efsanelerin birçoğunda hazine / define koruyucusu olarak yılanın karşımıza çıktığını görürüz. Dolayısıyla akla yılanın tılsımlı hazine efsanelerinde neden bu kadar yer ettiği / varlık gösterdiği sorusu gelmektedir. Burada daha önceden verilen define ya da gömü sözcüğünün tanımında geçen "*toprak altı*" ibaresine dikkat etmek gerekir. Hazine, diğer adıyla define veya gömü toprağın altıyla, yani yer altıyla özdeşleşmiş bir kavramdır. Bu nedenle Türk halk inancında yer altının ve dolayısıyla yer altı canlılarının nasıl tasavvur edildiğinin anlaşılması büyük önem taşımaktadır. İşte tam bu noktada Türk mitolojisi ve Türk şamanlığı büyük başvuru kaynakları olacaktır. Yılanın ne gibi anlamlar ifade ettiğine bakmak tılsımlı hazine efsanelerinde yılanın neden bu kadar çok varlık gösterdiğini, hazineyle yılan arasındaki ilişkiyi anlamamıza yardımcı olacaktır. Nitekim Hoppál (2014, 234) yılanlar, kurbağalar ve kertenkeleler gibi alt dünyanın tipik varlıklarının, hastalık getiren ruhları koyunlardan uzaklaştırdığını ifade eder ki Hoppál'ın ifade ettiklerinden yılanın yer altı dünyasına ait canlılar sıralamasında ilk sırada olduğu anlaşılır.

Bununla beraber Çoruhlu (2000, 157) yılanın Türk şamanlığında yeraltı tanrısı Erlik ile alakalı bir simge olduğunu dile getirir. A. İnan ise yılanın çoğunlukla kara yılan şeklinde hatırlanmasının Erliğe bağlar ve buna sebep olarak da ak ya da gök rengin Gök tanrıyı, kara rengin ise yeraltını ve buranın hükümdarı olan Erliği temsil ettiğini ifade ederek şaman dualarındaki Erlik tasvirinde Erlik'in elinde kırbaç olarak kara yılan olduğunu söyler (İnan'dan akt. Çoruhlu, 2000, 157-158).

Yine Fuzuli Bayat *Türk Mitolojik Sistemi 1* adlı çalışmasında Potanin'den Erlik tasvirini şu şekilde aktarmıştır: "Kara miik sakaldu (Siyah bıyıklı, siyah sakallı); Kanga çapkan çiraylu (Kırmızı yüzlü) (...) Kara buka minittu (Siyah boğaya binen); Kara cılan kamçılı (Siyah yılan kamçılı)" (Potanin'den akt. Bayat, 2011, 341).

Eliade (2014, 200) şamanın kaftanında bulunan on cm eninde bir metre uzunluğundaki şerit parçalarından bahseder; bu şerit parçalarına *kulin* yani yılan denildiği bilgisini vererek yılanların ve atların, şamanların yeraltına yaptıkları seyahatlerde kullanıldığını ifade eder. Çoruhlu (2000, 158) ise şamanın ritüel zamanında yılanın hareketlerini taklit ettiğini ve bu sebeple de elbisesinde yılanı simgeleyen nesnelerin bulunduğunu ifade etmiştir. Yılan, şaman inanç sisteminin en eski sembollerinden biri olarak kabul edilir; çünkü şaman ile yılan arasında mistik bir bağlantı olduğuna inanılır (Durbilmez ve Tekin, 2020, 310).

Bir diğer araştırmacı Abdülkadir İnan (1986, 107) şamanların temsillerinde yer altına indiklerini, yeraltı diyarında seyahat eden şamanın karanlık tanrıların hüküm sürdüğü dünyada birçok canlıya ve yaratığa rastladıklarını söyler ki var olan canlılar içerisinde yine yılanı görmek mümkündür.

Ayrıca Eliade şaman davulunda yılan resminin olduğu bilgisini verir (Eliade'den akt. Çoruhlu, 2000, 158).

Daha fazla detaya girmeden Türk mitolojisinde ve Türk şamanlığında yılanın yeraltını simgelediğini, yeraltı tanrısı, hükümdarı Erlik'in avnesinden olduğunu,

karanlık dünyaya ait olduğunu çıkarıyoruz. Bu nedenle Türklerde olumsuz bir niteliğe sahip olan yılanın (Çoruhlu, 159) yer altıyla dolaylı olarak da yeraltı zenginliği olan definelerle / gömülerle olan ilişkisi anlam kazanmaktadır.

Yılan ve define ilişkisi bahsinden sonra değinilmesi gereken bir diğer efsane tipi *Şekil Değiştiren Tılsımlı Hazine Efsaneleri*dir. Burada tılsımın etkisiyle hazinenin değişik hayvanların donuna girip bulunduğu yerden uzaklaştığı görülmektedir. A. Vahap Kaygusuz adlı kişinin anlattığı “Altın” adlı tılsımlı hazine efsanesinde definenin şekil değiştirerek genellikle kendisinin koruyucusu konumunda olan yılanın donuna girip uzaklaşması söz konusudur, definenin “kara yılan” donuna girdiği efsanede olaylar şu şekilde gelişir:

Yıllar önce Yaka köyünden bir kadın, köyün girişindeki çeşmenin yanında kuzularını otlatırken üzerine bir ağırlık çöker ve oturduğu yerde uyuklamaya başlar. Uyuduğu yerde rüya görür. Aksakallı bir yaşlı adam yanına gelir. Yaşlı adam: “Kızım uyan, şurada altın var, onu al evine götür.” der. Kadın uyanır, rüya olduğunu anlayınca tekrar uyuyakalır. Kadın ikinci defa yine aynı rüyayı görüp uyanır ama yine emin olamayıp uyur. Üçüncü defa aksakallı ihtiyar rüyasına girerek: “Kızım kalk, o altınları al evine götür. Yarısını kaynanana yarısını beyine ver. Besili olan koçunuzu da getirip burada kesin.” diye ikaz eder ve kadına bir tokat atarak kaybolur. Kadın tokadın etkisiyle uyanarak çevresine bakınmaya başlar. Oturduğu yeri elindeki çöple eşeler ve bir küple içindeki altınları görür. Altınları peştamalının içine boşaltır ve evinin yolunu tutar. Yolda kocasına rastlar. Adam karısının eteğindeki tazelek sanarak: “Ver onları ben taşıyayım.” der. Kadın altınları kocasına vermez ve eve götürüp takaya saklar. Niyeti altınları kardeşine vermektir. Ama kocasından altınları gizlediği ve koçu kesmediği için altınlar siyah bir yılanla dönüşerek takadan (eski evlerde bir tür gömme dolap) süzülüp giderler (Kaygusuz’dan akt. Yağbasan, 2013, 181).

Definenin şekil değiştirme efsanesi Türk halk inancında genişçe bir yer etmiştir. Öyle ki bu efsane örneğine Türk sinemasında dahi rastlamak mümkündür. Yılmaz Güney’in başrol oynadığı *Umut* adlı filmde de bu efsaneye dair bir inancın izlerini görmek mümkündür. Filmde define aramaya giden üç kişiden biri olan hoca define hakkında bilgi verirken definenin her kılığa girip kaçabileceğini söyler. Karınca, böcek, yılan veya kuş olabileceğini, defineyi kaçarken görüp ona dokunulabilirse de derhal altına, aslı neyse ona döneceğini anlatır. Filmin devam eden kısmında ise kazı sonucu ortaya çıkan yılan definenin şekil değiştirmiş hali yani tılsımı sanılır ve ona dokunmaya çalışılır (Yılmaz ve Gören, 1970). Karşımıza tılsım olarak yılan çıkar fakat yılan burada koruyucu görevde değildir. Yılanı bizatihi şekil değiştiren definenin kendisi olduğu inancıyla bakılır.

Define ve define üzerinde bulunan yılan inancı ve bu inanç doğrultusunda meydana gelen anlatılar Türklerin dışındaki halklarda da kendini açıkça göstermiştir. Define ve yılan ilişkisine Fars şairi ve İslam âlimi Sadi-i Şirazi’nin *Bostan ve Gülistan* adlı eserinde de rastlanmaktadır. Şirazi bu eserindeki birçok hikâyesinde define ve yılan ilişkisine atıfta bulunmuştur. Eserde yılan ve define ile ilgili anlatı kısımlarını sırayla şöyle vermek mümkündür: “(...) dedim: Evvelce benim nasihatimi kabul etmedin. Ben demiştim ki, padişah işi deniz yolculuğu gibidir. Hem faydalı hem korkuludur. O, tılsımlı hâzineyi açmak için uğraşmağa benzer ki ya hâzineyi elde edersen yahut tılsımın tesiriyle ölürsün” (Şirazi, 344). “Gül yağmaya gitti (kapışıldı), diken kaldı, define götürüldü, yılan kaldı” (Şirazi, 450). “Definenin yanında yılan, gül yanında diken, sevinç bulunan yerde keder bulunmak tabiidir” (Şirazi, 490). Bir sonraki kısım ise şöyledir:

Kadı bizim kılığımızı gördü, mantığımızı dinledi, düşünceye daldı. Birçok düşündükten sonra başını kaldırdı. Şöyle dedi: «Ey zenginleri öven, fakirlere cefâyı revâ gören zat: Bilmiş ol ki gül bulunan yerde diken, şarap bulunan yerde humar; define bulunan yerde yılan, inci bulunan yerde adam yiyen timsah bulunur. Dünya hayatının lezzetinin arkasında ecel lokması vardır. Cennet nimetlerinin önüne hilekâr şeytân dikilmiştir.» (Şirazi, 490).

Şirazi'nin söylemlerine bakıldığında definenin olduğu yerde yılanın olması doğal, olması gereken gibi karşılanmıştır. Tabii olarak bu söylemlerde mecazi anlamlar da söz konusudur. Her güzellik ya da lezzet, yanında büyük bir tehlike barındırır mesajı verilmek istenmiştir. A. Vahap Kaygusuz adlı kaynak kişinin anlattığı efsanede, Yılmaz Güney'in *Umut* adlı filmi ve son olarak Fars şairi ve İslam âlimi Sadi-i Şirazi'nin *Bostan ve Gülistan* adlı eserinden örnek verilen kısımlarda define ve yılan ilişkisi, bu ilişkiye dayalı inanç açık bir şekilde görülmektedir.

Definenin, yılanın haricinde, diğer hayvanların şekline girmesi de söz konusudur. Bu duruma *Parhal Kilisesi Sinek Efsanesi* örnek olarak verilebilir:

Çok eski zamanlarda Parhal'lı bir adam Batum'a gider. Orada eskiden Parhal'da yaşamış bir Ermeni ile tanışır. Ermeni, Parhal'lı dostuna bir sırrını açar: - Hemen Parhal'a dön. Parhal kilisesinin mahzeninde eski bir dolap var; der. Onun kapısını aç, içi sinek doludur. Sinekler kaçışırken sakın onlara el sürme, el sürersen ya da onlardan birini öldürürsen büyü bozulur. Hepsi kaçtıktan sonra dolaba bak, hazine bulacaksın. Adam Parhal'a döner ve bu işi yapar. Dolabın kapağını açınca o kadar çok sinek boşalır ki, köylü elinde olmadan sinekleri kovmak ister. Üstüne hücum eden sineklerden birkaçına eliyle dokunur. Öbürleri bir anda kaçır yok olurlar. Adam eliyle dokunduğu sineklerin yere düşüp birer altın olduklarını görünce şaşkına döner. Bir de dolaba bakar ki hiçbir şey yok. Meğer hazinedeki altınlar büyü ile sinek şekline sokulmuş. Kapı açılınca sinekler uçup gitmişler Batum'daki Ermeni'ye. El dokunarak büyü bozulan birkaç altın kalmış adama. Adam aldatıldığını, kendisi sayesinde Batum'daki Ermeni'nin zengin olduğunu anlar. Birkaç altınla boynu bükük mahzenden çıkar (Defineci, 2014).

Bir sonraki efsane Bekir Sıtkı Karahan'ın (Karahan'dan akt. Yağbasan; 2013, 215-216) anlattığı *Altın Arılar*'dır. Efsane şöyledir:

Bir Türk, savaşta düşmanlara esir düşmüş. Esir bulunduğu yerde gâvurlar nereli olduğunu sormuşlar: O da Güzünyurtluym (Güzelyurt) demiş. Gâvur: Yurduna döndüğünde köyün etrafındaki çeşmenin başına var. Bir pire tut, kayanın üzerine öldür, demiş. Esirlik bitip köyüne dönünce bu konuşmayı unutmayan köylü, çeşmenin başına gelmiş, gâvurun dediğini yapmış. Pire ölür ölmez bir yığın arı başına üşüşmüş. Adam arılardan korunmak için abasını başına çekip yere uzanmış. Arıların vızıltısı kesildikten sonra ayağa kalkmış. Abasının içinden üç altın yere düşmüş. Meğer o kayada bir hazine varmış. Hazineyi koruyan tılsımın bozulmasıyla altınlar arı olup uçmuşlar. Adam korunmak için başına çektiğinde üç tane arı içinde kalmış, tekrar altın olmuş. Eğer korkmasaymış arıların hepsi altın olacaktı.

Bir diğer şekil değiştiren tılsımlı hazine içinse kaynak kişi şunları aktarıyor: “Ben altını gözümle gördüm ama eline aldın mı kum oluyor geri yerine koydun mu altın oluyor” (Dağların Efsanesi, 2010).

Bununla beraber *Yer Değiştiren / Yeri Değişen* Tılsımlı Hazine Efsanelerinden de bahsetmek gerekecektir. Bu efsane tipinde tılsımın etkisiyle definenin yer değiştirmesi ya da definenin bulunduğu yerin şekil değiştirmesi söz konusudur. Define ya bulunamaz ya da onun bulunduğu yer bütün çalışmalara rağmen kısa bir sürede eski halini alır:

Bizim de dedemin tarlasında var ama bir insan kurban istiyor[r] bi[r] de kuran hatmi. Biz de bu yüzden alamıyoruz kazanlar oldu fakat sabah geldiklerinde hiç kazılmamış gibiydi. Üç kez tekrarlanınca bu durum ayakları ters dönmüş biri geziniyormuş orada ole [öyle] görülmüş... yani tılsım var (Tılsimli Kız, 2014).

Hazinenin / definenin yer değiştirmesinde, kaçırılmasında veya korunmasında cinler veya periler gibi doğaüstü varlıkların rol oynadığı inancı da yaygındır:

(...) amcamın başından geçmiş bir olaydır. Amcam o zamanlar 30 yaşında imiş. Bir gün bir kadın ve kocası yarıcı olmak istemişler. Amcam da onlara eskiden kullanmadıkları bir yeri, evi göstermiş (açıkçası benim bile geceleyin kalmak istemediğim acayip ıssız bir yer yani adam korkmasa da tedirgin oluyor nedense) burada kalın tarlayla bahçe ile ilgilenen demiş bir süre sonra o kadın geceleri kötü rüyalar görmeye ve cinlerin ona seslendiğini duymaya başlamış. Amcama ve kocasına 500 metre ilerideki 3 tane 100 yaşından büyük olduğu söylenen çınar ağacının orda define var demiş. Amcam ve arkadaşları toplanmış. Kazma kürek gitmişler kazmaya başlamışlar. Bir süre sonra kazdıkları bir yerden kırmızı suya rastlamışlar yani kan renginde su akıyormuş belki de kandır. Kazmaya devam etmişler sonra kömür bulmuşlar. Sabah başladıkları için öğle yemeği için eve dönmüşler geri geldiklerinde ise ne ortada kazma kürekleri ne de kömür ve kırmızı suya rastlamışlar kazdıkları yer böylece duruyormuş. Amcama göre cinler hazinenin yerini değiştirmişler (Giresunlu, 2011).

Cinler, periler vs. gibi doğaüstü varlıkların hazineyi / defineyi kaçırma inancı daha önce bahsi geçen *Umut* filminde de görülmektedir. Define bulmaya giden üç kişiden biri olan hoca diğer arkadaşına ne yaptığını sorar. O da cinler, periler defineyi kaçırmassın diye defineyi beklediğini söyler (Yılmaz ve Gören, 1970).

Bu efsane tipinde defineden ziyade definenin yerinin de değiştiğini görmek mümkündür: “Bahçemizde bir yer kazdık getirdiğimiz hoca gösterdi yeri ama önce ben rüyamda gördüm o yeri 4 kişi kazdık hocanın sakın konuşmayın dediğini tamamen unuttuk konuştuk kazdığımız yer küle döndü çok korktuk oradan kaçtık bir daha kazmaya cesaret edemedik (...)” (Beyaz Ay, 2010).

Yine yukarıda verilen *Umut* (2010) adlı kişinin anlattığı efsaneye döndüğümüzde anlatıdaki “hep hedefin yerini değiştirdi” ibaresi göz önünde tutulduğunda Korkutucu / Caydırıcı unsurun yanı sıra Yer Değiştiren / Yeri Değişen Tılsımlı Hazine özelliğine de rastlamak mümkündür.

Bütün bunların yanında Çözümlemeli Tılsımlı Hazine Efsaneleri de mevcudiyetini korur. Bu yapıyla (çözümleme) meydana gelmiş efsanelerde kodlama / şifreleme durumu söz konusudur. Tılsım ancak bu şifre çözüldükten sonra ya da tılsımın kalkması için gereken şeyin gerçekleştirilmesi durumunda ortadan kalkmaktadır. 2015 yılında yaptığımız derleme çalışmalarımızda Mahmut Kara adlı kaynak kişimizden elde ettiğimiz bir tılsımlı hazine efsanesinde tılsımın, ancak bir ana ile oğulun hazinenin bulunduğu yerde çiftleşmesiyle ortadan kalkacağından bahsedilir. Bunu, insanlar bir inekten doğan ve zamanla gelişimini tamamlayan erkek dana ile anası pozisyonunda olan ineği çiftleştirerek çözerler; arşivimizdeki efsane şöyledir:

Savaşta Rusya'ya esir düşen (Anadolu'dan) biri esir kampında esirlerin içindeyken bir gün bir tane adam çıkagelir. Çıkıp gelen bu adam artık oranın zengini mi, tüccarımı, bir komutanı mı bilinmez. Bir şekilde o kampa girmiştir. Bu kişi esirlerle konuşur. Bütün esirlere nereli olduğunu, nereden geldiğini vs. sorar. Esirlerde anlatabildikleri kadarıyla anlatırlar. Sıra esir olan o kişiye gelir. Esir kişiyle de konuşur. Onun nereden geldiğini, yaşadığı yeri vs. köyüne kadar sorar. Esir kişiye tarif eder ve bu özellikleri taşıyan mağaranın onların köyünde olup olmadığını sorar. Esir kişi de evet öyle bir mağara var der. Esir kampına gelen adam tamam der ve ben gelir yarın öbür gün seni

görüüm diyerek oradan ayrılır. Birkaç gün geçtikten sonra bu adam tekrar kampa gelir. Bu adamı çıkarır ayrı bir yere. Ona sen yemin şart edeceksin der ve en büyük yeminleri ettirir; kitaba el bastırır. Daha sonra ona, ben seni esirlikten azat edeceğim, özgür bırakacağım ama sen dediklerimi harfiyen yapacaksın, der. Esir kişi de özgürlüğüm verilecekse ne olsa onu yaparım diye düşünerek tamam, der. Daha sonra adam esire, konuştuğumuz o mağaranın oraya gideceksin ve annenle orada çiftleşeceksin, der. Adam yemin şart ettiği için ve özgür olacağı için yapamam da diyemiyor ama böyle bir şey de kabul edilecek, olacak bir şey değildir. Kendi içinden bunu o şekilde olmasa da bir şekilde halledeceğini düşünür. Adamı bırakırlar adam birkaç ay sonra yayan bir şekilde köyüne, evine ulaşır. Birkaç sene geçiyor. Ortalık düzeliyor. Yiyorlar içiyorlar ama verdiği söz, yemin aklından çıkmaz. Bu düşünce onu kemirir. Nasıl edem diye düşünürken din adamlarına ilim adamlarına danışır. Bir tanesi çıkar ve der ki o iş çok kolay sen gidersin bir inek alır beslersin. Onun erkek bir danası olur. O inek tekrar boğaya gelirse dana da tosun oldu mu tosunu ineğe çekersin olur biter. Bunun usulü odur. Adam inek alır besler, danası olur besler. Dana tosun olur. İnek tekrar boğaya gelir. Adam mağaranın önünde ineğin kendi danasını, tosununu ineğe çeker. Çekince bakar ki mağaradan bir arı sürüsü çıktı ve kendisini daladı (başına üşüştü). Adam da arılardan yüzünü sakınmak için şapkasını başına çeker. Bu sırada elinin değdiği, şapkaya birkaç arı girer. Adamın eline değen ve şapkasına değip düşen arılar altın olur. Adam bakar ki yerde iki üç tane altın var. Aklına gelir ki o altınlar, elini salladığında eline değip de düşen arılardır. Diğer arılar da uçup gitmiştir. Adam da çok pişman olmuş bilseydim elimi sallarsa hepsine vururdum diye. Daha sonra o iki üç altını alır ve üzgün bir şekilde çekip evine gider (K2, Kişisel Görüşme, 25 Ekim 2015).

Mahmut Kara'dan derlediğimiz bu efsanede aynı zamanda arıların şekil değiştirip altın donuna girdikleri görülür. Bu nedenle bu efsanede “çözümleme” unsurunun yanında “şekil değiştiren tılsımlı hazine” özelliğini de görmek mümkündür. Efsanenin bu yönüyle iki özelliği de bünyesinde barındırdığı söylenebilir.

Şifreleme inancı ile ilgili olarak dile getirilenler Çözümlemeli Tılsımlı Hazine Efsanelerini anlamak ve yorumlamak açısından önemlidir:

Cinlerin bekçi olarak bırakılması inanışlar[ın]dan biri[si] de [şöyledir]: Hz. İsa'nın çarmıha gerilip öldürüldüğü yerden bir ağaç çıkar. Bu ağacın salgıladığı zamk, ağacın ağıladığı simgeler. Bu, tütsü olarak yakıldığında, cinler, çıkarılan kokuyu çok seviyorlar. Nerede yanıyorsa bölge olarak hepsi oraya toplanırlar. Bunlar hazır olunca, defneyi gömerken cinleri musallat edecek kişi devreye girer. Gömülen bu hazinenin korunmasını ister. Cinler, ne zamana kadar sorusuna, devreye giren kişi, saat, tarih, zaman belirtmez. Şifreyi söyler; yani örneğin “Felçli biri gelecek ya da 7 kişi gelecek, şunları yapacak, ya da şunlar oluncaya kadar.” der. Daha sonra oradan ayrılır. O denilen gerçekleşmediği müddetçe, o para oradan alınmaz. Hiç mi alınmaz, tekrar aynı ayın gerçekleştirilir. İşin ehli, tütsü yakar, şifreyi öğrenir ve yapar (İbrahim, 2017).

Bekir Sıtkı Karahan adlı kişinin anlattığı “Hazine” adlı efsanede de tılsımın çözülmesi için gereken bir durumun yapılması gerekliliği görülmektedir:

Bir köylü ilçeden evine giderken, yolda kulağına toprağın altından gelen sesler çalınır. Eğilir, kulağını toprağa yapıştırır dinler ki davullar çalıyor, sular çağlıyor, ninniler söyleniyor. Bundan sonraki günlerde adam gelip bu sesleri dinlemeyi zevk edinmiş. Bunun üzerine merak konusu olmuş. Hükümete ihbar etmişler. Hükümetten gelen adamlar orayı akşama kadar kazdırıp, akşamleyin gitmişler. Sabahleyin bakmışlar ki bir önceki gün kazdıkları toprak yerine dolmuş, üzerine de bir insan resmi çizilmiş. Hocalar kitaba bakmışlar, oranın

tılsımlı olduğunu, tılsımın bozulması için bir insan kurban etmek gerektiğini söylemişler (Karahan'dan akt. Yağbasan, 2013, 215).

Bütün bu efsanelerin yanında *Bildirmeli Tılsımlı Hazine Efsaneleri* örnekleri de dikkate değerdir. Bu tip efsaneleri, rastlantı sonucu yaşandığı varsayılan bir olay ya da durum üzerine olduğu düşünülerek meydana getirilen, yerin, zamanın ve karşılaşmanın vurgulandığı efsaneler olarak niteleyebiliriz. Bu efsanelerde yer, durum ve olay ile ilgili bilginin, mesajın dinleyiciye aktarılması, dinleyiciye bilgi verme, o yerle ilgili yaşanmışlığın bilinmesi gerekliliği inancı ağır basmaktadır. Nitekim A. Vahap Kaygusuz'un anlattığı “*Samanlıköyü Efsanesi*”nde bunu görmek mümkündür:

Adı geçen yer Malatya'ya 40 km uzaklıkta bulunan bir merkez köydür. Köyün tam ortasında bulunan höyüğe Kale denir. Höyüğün tepesinde bulunan delik şimdi kapanmıştır. Fakat eskiden yukarıdan bakıldığında alttan suların aktığı görülürmüş. Rivayete göre, bir gün yakınlarda koyun otlatan bir çoban bir kapıdan içeriye girer. İçeride bir yığın altın görür. Altınları eteğine toplar. Dışarı çıkacakken kapıyı bulamaz ve yolunu kaybeder. Bunun üzerine çoban elindeki malzemeyi yere bırakır ve yol kendiliğinden açılır. Eskiden höyüğün tepesinden aşağı bakıldığı vakit bir gelinin bulaşık yıkadığı görülürmüş. Gelinin yıkadığı altın tava, altın kaşık gibi eşyalar zaman zaman çok aşağıda toprak üzerine çıkan suyla beraber akar gelirmiş (Kaygusuz'dan akt. Yağbasan, 2013, 182).

Bir diğer efsane olan “*Yeşilyurt Yöresi Atmalı Kalesi*”nde ise yaşanan olayın vurgulandığı görülür:

Atmalı Çayı (İnek Çayı), Yeşilyurt ilçesinden beş kilometre uzaktadır. Bu çay güneyden kuzeye doğru akar. Kaynaktan, yani İnek Çayı'nın çıktığı yerden üç kilometre kadar aşağılarda vadi oldukça genişler; yer yer düzlükler hâlini alır. Buralarda, Yeşilyurt yönüne düşen küçük derenin içerisinde “Şaban Dede” denilen bir ziyaret, gezinti yeri bulunur. Buranın üç yüz metre ilerisinde, yığma bir tepe vardır. Tepenin üzeri düzlüktür. Batı yönü çok diktir. Etrafta küp ve çömlek kırıkları göze çarpar. Ayrıca büyük taşlarla örülmüş duvar kalıntılarına rastlanır. İşte bu toprak (yığma) tepenin adı “Atmalı Kalesi”dir. 1930'lu yıllarda yabancı bir heyet burada kazılar yapmıştır. Define arayıcıları zaman zaman, kazdıkları topraktan, bir fırın ile havuzu meydana çıkarmışlardır. Şaban Dede mevkiiinde bulunan Yığma Tepe'de vaktiyle küçük bir devlet mevcuttmuş. Kralın karısı, krala ihanetten dolayı beşikteki erkek çocuğuyla sarayın zeminindeki zindana hapsedilmiş. Kral, kadını daha da cezalandırmak amacıyla çocuğunu emzirmesine engel olmak için beşiğin bulunduğu yere elinde kılıcı olan zebani şeklinde bir bekçi tayin etmiş. Altın beşikte yatan çocuk ağlayınca, annesi süt vermek için çocuğa yaklaşır; ancak bekçi buna engel olur. Çocuğun ağlayışları, annenin feryadı, günlerce, aylarca devam eder (akt. Yağbasan, 2013, 216).

Bildirmeli Tılsımlı hazine efsanelerinde tılsımın birebir yaşayan kişiye etkisinden pek söz edilemez. Yukarıdaki örnekler de göz önünde bulundurulduğunda bu efsanelerde genellikle tanık olma, şahit olma durumu söz konusudur. Ahmet Şentürk adlı kişinin verdiği *Altın Beşik Efsanesinde* de bu durumu görmek mümkündür:

Asi Pınarı Yaylası'ndan davarla dönen Kiliflerin İbrahim'in dedesi, geceyi kalenin, Atmalı Kalesi'nin (Kale Tepe) yanında geçirmeye karar verir. Karanlık basınca çoban bir tarafa, kendisi bir tarafa uzanırlar. Vakit ilerleyince bir gürültü duyarlar derinden derine. Dikkat ederler; kaleden gelir bu gürültü. Kalenin güneybatı tarafında bir kapısı varmış o zamanlar. Dalarlar içeri... Usul usul yürürler dururlar; bir yandan da merakları büyür de büyür... Yüzlerine bir ışık vurur, vurur ve kaybolur. Biraz daha ilerlerler. Oda gibi bir yere ulaşıncaya dururlar. Genişçe bir yermiş burası. İşte orada görürler ne görürlerse... Anlarlar ki ışık da oradan vururmuş yüzlerine. Geri çekilmek isterler; bir adım geri gidemezler; adeta kanları kurur ve damarlarından çekilir. Korka korka

kalırlar oldukları yerde... Olacakları seyretmek zorunda kalırlar. Orada bir altın beşik görürler; Pırıl pırıl sallanıp duran bir beşik... İçinde uyuyan nur topu gibi bir çocuk... Yanında güzel mi güzel bir kadın... Saçları dağınık, gözleri buğulu... Üstelik etrafa alev renginde ışıltı saçıyor bu beşik. Kadın bebeği almak için beşiğe yaklaşıncaya, alev kayboluyormuş. Kadın beşiğe yaklaşıp elini beşiğe değdirir değdirmez, öbür tarafta elinde kılıç bulunan biri hücumla geçiyormuş kıyasıyla... Kadın gerisin geriye çekilince, beşikten yükselen alev araya girip, bu sefer Siyahi'nin geriye çekilmesine sebep oluyormuş. Hep böyle başlayıp biten manzaranın dehşeti karşısında donakalan İbrahim'in dedesi ile arkadaşı zor bela yolu bulup güçlükle çıkmışlar dışarı. Orada iki kulplu altın bir tava görmüşler ama almamışlar korkudan... Yatmakta olan davarı derhal toplayıp oradan uzaklaşırlar (Şentürk'ten akt. Yağbasan, 2013, 216-217).

Bahsedilen efsanelerden hareketle tılsımlı hazine efsanelerinde tılsımın farklı şekillerde mevcudiyet gösterdiği görülmektedir. Ayrıca tılsım ile tecrübe eden, yaşayan arasındaki olaylar ve etkileşimler farklılık kazanmaktadır. Caydırıcı / korkutucu yönden ziyade akıl çeldirmenin, kişiyi bulunan yerden (definenin olduğu yerden) uzaklaştırmanın ön plana çıktığı efsaneleri de görmek mümkündür. “Aldatıcı / Çeldirici Tılsımlı Hazine Efsaneleri” olarak adlandırabileceğimiz bu efsanelere Zeynep Kara adlı kaynak kişimizden derlediğimiz efsaneyi örnek olarak verebiliriz:

Güllü kirvegil daha çocukken oğlak gütmeye gitmişler. Ormanın içinde oğlakların yanında çiğdem sökerken bir tane zincire rastlarlar. Bu zincirin yarısından fazlası yerin altındadır. Bunlar zincir bulduk diye seviniyorlar ve zinciri çekmeye başlıyorlar. Zinciri çektikleri zaman yakışıklı, güzel, bin bir donlu bir tane kuş yanlarına konar. Bunlar da daha o zaman çocuklar; çocukluğun hevesiyle kuşu tutalım kuşu tutalım diye kuşun ardından ormanın içine giderler. Ha yakaladık, ha yakaladık derken gittikçe kuş önlerinde kaybolur, yakalayamazlar. Bunlar tekrar dönüp gelirler zinciri buldukları yere ama ararlar ararlar zincir yok, zinciri bulamazlar. Döne döne ararlar, her yere bakarlar zincir ortada yok. Daha sonra biraz zaman geçer ve eve dönerler. Anasına babasına söylerler. Olan olayları ve kuşu anlatırlar. Bu sefer çocukların ailesi gelir, o yerde zinciri ararlar ararlar ama bulamazlar (K3, Kişisel Görüşme, 7 Aralık 2017).

Bekir Sıtkı Karahan'ın verdiği Zurbahan Dağı (1) adlı efsanede ise olaylar şu şekilde gelişir:

Eskiden çok derin bir hoca varmış. Dua gücüyle tılsım bozup Zurbahan'ın kapısını açmak istemiş. Dağa varmış, bir daire çizmiş. İçerisine girip başlamış duaya... Dua okudukça gözünün önüne çok korkunç varlıklar geliyormuş. Bunlar, hoca duasını unutsun diye türlü türlü davranışlarda bulunuyorlarmış. Korkar, dargınlık [dalgalılık] eder de okumayı şaşırırsa, tılsım kendini çarparmış. Hoca okumuş, okumuş, bir de bakmış ki kapı yavaş yavaş açılıyor. Kalkmış içeriye girmiş. Bir de ne görsün, dünya güzeli bir kız, altınların üzerinde pırıl pırıl parlıyormuş. Hoca kıza bakmamış, cebini, koyununu altınla doldurup çıkmak istemiş. Fakat kapı kapanmış. Üzerindeki altınları bırakınca kapı açılmış da kendini güçlükle dışarı atabilmiş (Karahan'dan akt. Yağbasan, 2013, 217).

Bu efsanede aldatıcı / çeldirici konumunda altınların üzerinde oturan parlaklığıyla, çekiciliğiyle göz kamaştıran bir kız görülmektedir. Altınları bulan kişinin (hocanın) ilgisini farklı yöne çekmeye çalışmaktadır fakat efsanede kişi (hoca), bunun farkında olduğu için olsa gerek ki kıza bakmamıştır.

Sonuç

Gerek derlemelerimizden gerekse de yazılı kaynaklardan elde ettiğimiz efsanelerden yola çıkarsak *kesin ve net çizgilerle ayırmamak koşuluyla* tılsımlı hazine efsanelerini şu şekilde tasnif edebiliriz:

- A- Aldatıcı / Çeldirici Tılsımlı Hazine Efsaneleri
- B- Bildirmeli Tılsımlı Hazine Efsaneleri
- C- Caydırıcı / Korkutucu Tılsımlı Hazine Efsaneleri
 - I. İnsan Görünümlü Tılsımlı Hazine Efsaneleri
 - II. Hayvan Görünümlü Tılsımlı Hazine Efsaneleri
 - III. Olağanüstü Varlık Görünümlü Tılsımlı Hazine Efsaneleri
- D- Çözümlemeli Tılsımlı Hazine Efsaneleri
- E- Şekil Değiştiren Tılsımlı Hazine Efsaneleri
- F- Yer Değiştiren / Yeri Değişen Tılsımlı Hazine Efsaneleri

Elde edilen tasnife göre bahsi geçen efsaneleri sınıflandırdığımız zaman *Aldatıcı / Çeldirici Tılsımlı Hazine Efsaneleri* başlığı altında Zeynep Kara (2017) adlı kaynak kişimizden derlenen efsaneyi ve Zurbahan Dağı (2) adlı efsaneyi; *Bildirmeli Tılsımlı Hazine Efsaneleri* başlığı altında Samanlı Köyü efsanesini, Yeşilyurt Yöresi Atmalı Kalesi efsanesini ve Altın Beşik efsanesini; İnsan Görünümlü Tılsımlı Hazine Efsanelerine Kılıçlı Askerler, Altın Sandık, Zurbahan Dağı (1), Altın Beşik (1) efsanelerini ve Umut (2010) adlı kişinin anlattığı efsaneyi; *Hayvan Görünümlü Tılsımlı Hazine Efsanelerine* Parhal / Barhal Kilisesindeki Hazine efsanesini, Ali Kara (2017) adlı kaynak kişimizin anlattığı efsaneyi ve Altın Beşik 2 adlı efsaneyi; *Diğer Varlıklarla İlgili Olan Tılsımlı Hazine Efsanelerine* Derbeder (2010) adlı kişinin aktardığı efsaneyi; Çözümlemeli Tılsımlı Hazine Efsanelerine Hazine adlı efsaneyi ve Mahmut Kara (2015) adlı kaynak kişimizin anlattığı efsaneyi; Şekil Değiştiren Tılsımlı Hazine Efsanelerine yine Mahmut Kara (2015) adlı kaynak kişimizin anlattığı efsaneyi, Parhal Kilisesi Sinek efsanesini, Altın ve Altın Arılar adlı efsaneleri ve son olarak da Dağların Efsanesi (2010) adlı kişinin anlattığı efsaneyi; son başlığımız olan *Yer Değiştiren / Yeri Değişen Tılsımlı Hazine Efsanelerine* de Tilsimli Kız (2014), Giresunlu (2011), Umut (2010) ve Beyaz Ay (2010) adlı kişilerin anlattığı efsaneler gösterilebilir.

Tasnifte yer alan efsaneler her ne kadar içeriklerine göre farklılık gösterse de hepsinde ortak unsur olarak gizem, merak, korku, heyecan ve macera gösterilebilir. Ayrıca bir efsane tasnifte yer alan diğer bir başlıktan özellikleri içinde barındırabilir. Örneğin Mahmut Kara (2015) adlı kaynak kişimizin anlattığı efsanede hem “Çözümleme” hem de “Şekil Değiştirme” örneklerine rastlanmaktadır. Yine başka bir örnek olarak Umut (2010) adlı kişinin anlattığı efsanede hem Korkutucu / Caydırıcı özelliği (Tılsımın insan şekline bürünmesi) hem de Yer Değiştiren / Yeri Değişen Tılsımlı Hazine unsurunu görmek mümkündür. Nitekim tasnif yapılırken efsanelerdeki ağır basan, çarpıcı ve belirleyici unsurların gözetildiği, bu unsurların tasnifin yaratımında etkili olduğu unutulmamalıdır.

Sonuç olarak halk muhayyilesinde önemli bir yer tutan, zengin bir anlatıma ve hacme sahip olan *Tılsımlı Hazine Efsanelerinin* Türk kültüründe ve Türk halk inancında önemli bir yere sahip olduğu görülmüştür.

Kaynaklar

- Aça, Mehmet., Ekici, Metin., & Yılmaz, A.Müge. “Anonim Halk Edebiyatı”. *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*. ed. M. Öcal Oğuz. 133-238. Ankara: Grafiker Yayınları, 2013.
- Alptekin, Ali Berat. *Efsane ve Motifleri Üzerine*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2014.
- Bayat, Fuzuli. *Türk Mitolojik Sistemi I*. İstanbul: Ötügen Yayınları, 2011.
- Beyaz Ay (2010, Temmuz 16). Tılsımlı Defineler.
<https://gizliilimler.tr.gg/T%26%23305%3Bl%26%23305%3Bml%26%23305%3B-Defineler.htm> adresinden alınmıştır.
- Boratav, Pertev Naili. *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık, 2016.
- Budunbilim Terimleri Sözlüğü*. Erişim 7 Mayıs 2024. <https://sozluk.gov.tr/>
- Çobanoğlu, Özkul. *Halk Edebiyatına Giriş-I*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2012.
- Çoruhlu, Yaşar. *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2000.
- Dağların Efsanesi (2010, Haziran 1). Tılsımlı Defineler.
<https://gizliilimler.tr.gg/T%26%23305%3Bl%26%23305%3Bml%26%23305%3B-Defineler.htm> adresinden alınmıştır.
- Defineci (2014, Ağustos 14). Efsaneler ve Rivayetler.
<http://hazinelirim.blogspot.com.tr/2014/08/efsane-ve-rivayetler.html> adresinden alınmıştır.
- Derbeder (2010, Kasım 4). Tılsımlı Defineler.
<https://gizliilimler.tr.gg/T%26%23305%3Bl%26%23305%3Bml%26%23305%3B-Defineler.htm> adresinden alınmıştır.
- Durbilmez, Bayram & Tekin, Fatma. “Kazan-Tatar Türklerinin Halk Anlatılarında ‘Yılan’, ‘Ejderha’ ve ‘Yuha’”. *Türk Dünyası Araştırmaları* 124/245 (Mart-Nisan 2020), 307-326.
- Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü*. Erişim 7 Mayıs 2024. <https://sozluk.gov.tr/>
- Eliade, Mircea. *Şamanizm*. İstanbul: İmge Yayınları, 2014.
- Ergun, Metin. *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi*. 1. Cilt. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, 1997.
- Giresunlu (2011, Temmuz 27). Yaşanmış define hikayesi [Mesaj 13].
<http://www.defineharitasi.com/yeniforum/viewtopic.php?t=2253> adresinden alınmıştır.
- Gösterim Sanatları Sözlüğü*. Erişim 7 Mayıs 2024. <https://sozluk.gov.tr/>
- Gümüş, Şule. “Türk Kültüründe Sihir/Büyü ve Fal: Türk Destanlarından Örneklerle”. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* 50 (Yaz 2021), 1-20.
- Güncel Türkçe Sözlük*. Erişim 7 Mayıs 2024. <https://sozluk.gov.tr/>
- Güney, Yılmaz. & Gören, Şerif. *Umut*. (Film, 1970). https://www.imdb.com/title/tt0066500/?ref_=ttrel_ov_i
- Hoppal, Mihály. *Avrasya’da Şamanlar*. çev. Bülent Bayram, H. Şevket Çağatay Çapraz. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014.
- İbrahim (2017, Nisan 18). Tılsım Nedir Nasıl Çözülür?.
<https://www.defineisaretleri.gen.tr/tilsim-nedir-nasil-cozulur/#comment-8149> adresinden alınmıştır.
- İnan, Abdülkadir. *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Baskı, 1986.
- Karataş, Hicran. “Azıcık suçlu”: *Defnecilik Folkloru*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2021.
- Kaya, Doğan. *Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2010.
- Örnek, Sedat Veyis. *100 soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık, 2014.

Sakaoğlu, Saim. *Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tıp Kataloğu*. Ankara: Kültür Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, 1980.

Sakaoğlu, Saim. *Efsane Araştırmaları*. Konya: Kömen Yayınları, 2009.

Seyidoğlu, Bilge. *Erzurum Efsaneleri, Erzurum'da Belli Yerlere Bağlı Olarak Derlenmiş Efsaneler Üzerinde Bir İnceleme*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985.

Şirazi, Sadi. *Bostan Gülistan*, çev. Kilisli Rifat Bilge. İstanbul: Meral Yayınevi, 1980.

Tılsimli Kız (2014, Ağustos 24). Tılsımlı Defineler.

<https://gizliilimler.tr.gg/T%26%23305%3Bl%26%23305%3Bml%26%23305%3B-Defineler.htm> adresinden alınmıştır.

Umut (2010, Kasım 26). Tılsımlı Defineler.

<https://gizliilimler.tr.gg/T%26%23305%3Bl%26%23305%3Bml%26%23305%3B-Defineler.htm> adresinden alınmıştır.

Uysal, Ahmet E. (1974). Türkiye’de Halk Defineciliğinde Folklor Unsurları. I. Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri, Başbakanlık Basımevi: Ankara, 416-424.

Yağbasan, Kudret. *Malatya Efsaneleri*. İstanbul: Malatya Kitaplığı Yayınları, 2013.

Yolcu, Mehmet Ali & Karakaya, Hüseyin. “Definecilik Folkloru”. *Karadeniz Araştırmaları* 14/54 (Yaz, 2017), 117-133.

Kaynak Kişiler

K1: Kara, Ali. 1963 Doğanşehir doğumlu, lise mezunu, çalışan, kaynak kişi ile 5 Aralık 2017 tarihinde görüşülmüştür.

K2: Kara, Mahmut. 1938 Doğanşehir doğumlu, İlkokul mezunu, emekli, kaynak kişi ile 25 Ekim 2015 tarihinde görüşülmüştür.

K3: Kara, Zeynep. 1940 Doğanşehir doğumlu, okuryazar değil, ev hanımı, kaynak kişi ile 7 Aralık 2017 tarihinde görüşülmüştür.

Extended Abstract

Legends are significant folk creations where people interpret the world, universe, and nature, expressing their emotions and thoughts, and often containing extraordinary beings and events. Throughout history, humans have created legends to satisfy their curiosity about the mysterious events of nature. Legends are typically filled with supernatural occurrences and characters endowed with extraordinary powers. In these stories, places and individuals are often revered, setting them apart from ordinary tales. They are usually conveyed in colloquial language, making them easily circulated among people and universal in nature. Legends captivate attention with their concise and succinct narratives, and their origins can vary, blending mythological, historical, religious, and fantastical elements to reflect the beliefs, fears, hopes, and societal attitudes towards events in the culture they belong to. In the context of our discussion, it can be said that the creation of many legends is spurred by the symbolism of wealth and prosperity. Within Turkish culture, treasure legends, especially those involving “talismanic treasures”, have garnered significant interest and become ingrained in the collective consciousness. These tales have attracted not only various nations throughout the ages but also captured the attention of the Turkish people with their elements of excitement, mystery, puzzle-solving, adventure, and fear, thus establishing a prominent place in Turkish culture. These treasures have become symbols of wealth and prosperity that many aspire to possess, yet obtaining them has never been easy. Often, the “talismans” believed to guard these treasures take various forms to deter treasure hunters, instilling fear and creating a sense of adventure. These adventurous tales have embellished the imaginations of the populace over time, spreading through oral tradition to reach a wide audience. In this regard, talismanic treasure legends hold a significant place in societal narratives. Notably, in Turkish folk narratives, particularly in legends and memorate, the principle of convincing the listener or reader, often through personal

experience or witness accounts, is fundamental. The closer the narrative aligns with reality, the greater the respect and credibility the storyteller earns within the community, elevating them to respected figures, akin to storytellers of fairy tales. Trust in the individuals who experience or recount these extraordinary events is essential for the acceptance of the narrative as truth. Moreover, when individuals with certain age, status, position, or specific skills recount such tales, they lend further credibility to the narrative, bringing it closer to reality and enhancing its impact and longevity. Fulfilling all these conditions facilitates the significant presence of such legends and narratives in the collective societal memory. Treasure narratives, especially those involving talismanic treasures, can be encountered in various regions of Turkey. It is noteworthy that with the advancement of technology and the proliferation of mass media, these narratives and legends have reached many people through different platforms. In conclusion, the examination of talismanic treasure legends, with their elements of excitement, fear, mystery, and secrets, which have carved out an important place in Turkish culture and storytelling, holds great importance in understanding the Turkish people and culture, as well as interpreting the beliefs and practices that manifest in such narratives.

